

EPILÓG

Život po smrti

Nacisticko-sovietsky pakt bol nepochybne hanbou pre oboch signatárov, ktorí sa to následne zo všetkých síl snažili nejakým spôsobom vysvetliť. Tretieho októbra 1941 sa v Berlíne ozval Hitler. Jeho armády sa v tej chvíli pripravovali na záverečný nápor na Moskvu. Červená armáda bola v rozvrate a Hitler sa už videl ako víťaz nad Stalinom. O Rusku hovoril ako o „našej Indii“.¹ V ten večer prehovril v obrovskom Športovom paláci. Bez poznámok. Jeho prejav k zhromaždeným masám vysielali naživo v rozhlase. „Dvadsiateho druhého júna,“ vyhlásil, „sa začala najväčšia bitka v histórii sveta... Všetko ide podľa plánu.“ Nemecké jednotky, pokračoval,

„sú tisíc kilometrov za hranicou. Sme východne od Smolenska, sme pred Leningradom a pri Čiernom mori. Sme pred Krymom a Rusi nie sú na Rýne... Do zajatia sme zobrali asi dva a pol milióna Rusov. Počet ukoristených diel v našich rukách je asi 22-tisíc. Počet zničených tankov je vyše 18-tisíc. Počet zničených a zostrelených lietadiel je vyše 14,5-tisíc. Za našou frontovou líniou je ruské územie, ktoré je dvakrát väčšie ako nemecká ríša... a štyrikrát väčšie ako Anglicko.“

„Nepriateľ je už na kolenách,“ ubezpečoval svoje publikum, „a už sa nikdy znovu nepostaví.“

Tieto okolnosti vytvárali vhodnú príležitosť na úvahu o rozhodnutí uzavrieť pakt so Stalinom. Bolo to ťažké, priznal Hitler, „bol to najtrpkjší triumf nad mojimi pocitmi.“ No došlo k zrade.

„Vy najlepšie viete, ako čestne sme plnili svoje povinnosti. Ani v našej tlači, ani na našich mítingoch jediný raz nezaznelo slovo Rusko. Ani jediné slovo o boľševizme. Žiaľ, druhá strana neplnila svoje záväzky od samého začiatku. Táto situácia vyústila do zrady, ktorá najprv zničila celú severovýchodnú Európu. Vy viete najlepšie, čo to znamená mlčky sa pozerať na dusenie fínskeho národa, čo pre nás znamenala aj porážka pobaltských štátov.“²

V súkromní bol Hitler ešte otvorenejší. V liste Mussolinimu v predvečer operácie Barbarossa vyložil svoje strategické odôvodnenie v pozadí nadchádzajúceho útoku a vysvetlil, prečo ukončil „pokrytecké divadlo“ s Kremľom. „Partnerstvo so Sovietskym zväzom... ma často veľmi dráždilo,“ napísal. „Pretože tak či onak mi to pripadalo ako zrada na samej mojej podstate, na mojich konceptoch a na mojich predchádzajúcich povinnostiach. Som šťastný, že už nemusím podstupovať tento psychický zápas.“³ Z toho vyplývalo, že pre Hitlera bol nacisticko-sovietsky pakt odpornou strategickou nevyhnutnosťou, ktorú mu vnútili plány západu obklúčiť Nemecoko. Stalinova následná zrada, vyhlásil, znamenala jeho nevyhnutný zánik.

Sovietska interpretácia bola, prirodzene, dosť odlišná. Ako sme videli, keď Stalin hovoril krátko po nemeckej invázii k sovietskemu ľudu, pakt obhajoval v tom zmysle, že to nebola chyba a že Sovietsky zväz nemohol odmietnuť Hitlerov návrh. Ba čo viac, Stalin vyhlásil, že ZSSR si tým zaistil osemnásť mesiacov mieru, počas ktorých získal „príležitosť“ na prezbrowenie. Toto vysvetlenie, ktoré Stalin formuloval v roku 1941 takmer nevdojak, sa rýchlo stalo dominujúcim argumentom.

V priebehu nasledujúcich mesiacov a rokov sa pakt vytratil z pozornosti, zatlačený do úzadia najnaliehavejšími dennými starosťami najnákladnejšieho a najsmrteľnejšieho konfliktu, aký svet dovtedy poznal. Až po vojne sa naň znovu upriamila pozornosť. Koncom roku 1945 sa pakt a jeho následky dostali na pretras počas norimberského medzinárodného vojenského tribunálu s preživšími nacistickými vodcami. Žalobcovia v Norimbergu si veľmi dobre uvedomovali, že súčasťou obrany obžalovaných bude odvolávanie sa na princíp *tu quoque* – „aj ty si to urobil“. Bola to neprijateľná

obrana – nepochybne patrila skôr na ihrisko než do súdnej siene –, no aj tak disponovala potenciálom zničiť Sovietov, ktorých územná expanzia v intenciách paktu porušovala mnoho princípov, ktoré sa západní spojenci snažili aplikovať na konanie Nemcov. Ako predvídala jeden z poradcov britského ministerstva zahraničných vecí, dalo sa predpokladať, že obžalovaní nacisti sa budú snažiť „premiešať čo najviac špinavej ruskej bielizne so svojou vlastnou.“⁴ Pretože si spojeneckí žalobcovia z tohto dôvodu neželali zdiskreditovať svojho sovietskeho spojenca, položka na samom vrchu „zoznamu bielizne na vypratíe“ – teda nacistico-sovietsky pakt – sa počas úvodných rečí spomínala veľmi zriedka.

Okrem toho aj sovietsky tím žalobcov sa zúfalo snažil upratať pakt – a predovšetkým prekliaty „tajný protokol“ – ako potenciálny dôkaz. Typickým príkladom v tomto zmysle bola výmena názorov 21. mája 1946, keď sa obhajca Rudolfa Hessa pokúsil nastoliť otázku protokolu, čo vyvolalo protest hlavného sovietskeho žalobcu generála Romana Rudenka, ktorý zvýšeným hlasom vyhlásil, že „my tu skúmame zločiny hlavných nemeckých vojnových zločincov a nie zahraničnú politiku iných štátov.“ No v každom prípade, pokračoval Rudenko, je protokol „sfalšovaným dokumentom“, ktorý aj tak nemá žiadnu hodnotu.⁵ Ale aj otázka samotného paktu bola pre Moskvu rovnako citlivá. Sovietsky sudca Ion Nikitčenko ho označil za „irelevantný“ a „čiru propagandu“. No sovietsky tím v Norimbergu najväčšmi rozčúlilo, keď ktosi naznačil, akokoľvek nepriamo, že Stalina mohli pri podpise Nemci oklamať alebo zavádzať. Naopak, tvrdili Sovieti, ZSSR si plne uvedomoval zákerné zámery Nemecka od samého začiatku. Stalin nepochybne uprednostňoval obvinenie z cynizmu, než z dôverčivosti.⁶

Túto nechutnosť tromflo iba úsilie sovietskych žalobcov priradiť katynský masaker k nacistickým obvineniam s tým, že toto vraždenie „je jedným z najdôležitejších zločinov, za ktorý sú hlavní vojnoví zločinci zodpovední.“ Sovieti celkom v duchu „bábkových procesov“ so svojimi politickými nepriateľmi požadovali, aby tribunál prijal ich vyšetrovanie bez námietok a následne predvolali bulharského patológa, ktorý tvrdil, že forenzné dôkazy naznačujú, že k masakrom došlo na jeseň 1941, teda v dobe, keď bola oblasť pod nemeckou kontrolou. Ku cti britským i americkým sudcom slúži, že toto

obvinenie odmietli, ale ani Sovieti nedokázali presvedčivo dokázať zločin ktorémukoľvek z obžalovaných, ktorí stáli pred tribunálom.⁷

Po krátkom a dosť nesúrodnom pretriasaní paktu pred norimberským tribunálom si Stalinovi propagandisti a žalobcovia mohli blahoželať k tomu, že sa im úspešne podarilo znížiť škody na najnižšiu mieru. Avšak americká publikácia z roku 1948 nazvaná *Nacisticko-sovietske vzťahy 1939 – 1941* do istej miery otriasla ich sebaistotou. Knihu vydalo americké ministerstvo zahraničných vecí a obsahovala prepisy tisícok dokumentov, zhabaných z nemeckých zdrojov na konci vojny, vrátane korešpondencie, diskusií a rokovaní, ako aj textov obchodných dohôd, ďalej textu paktu samotného i tajného protokolu. Po prvý raz sa takto vzťah medzi Moskvou a Berlínom dostal z tieňa na svetlo verejného záujmu.⁸

Sovietska odpoveď bola rýchla. O rok neskôr sa objavil pamflet *Falšovatelja histórie*, ktorý obhajoval moskovskú verziu. Jeho text redigoval a nazval provokatívnym titulom sám Stalin. Následne ho rozvinuli v sérii článkov v denníku *Pravda* a preložili a rozdistribuovali do celého sveta. To bolo pozoruhodné, pretože to bolo po prvý raz od roku 1941, čo sa v Sovietskom zväze vôbec nejakým spôsobom zmienili o pakte s Nemeckom. Šlo nepochybne o viacvýznamový materiál. V tej dobe sa začalo vyhocovať napätie blížiacej sa studenej vojny a pamflet *Falšovatelja histórie* sa už niesol v duchu boja proti nepriateľom Sovietskeho zväzu, útočiac na západ za jeho vlastnú neschopnosť zastaviť nemeckú agresiu pred rokom 1939 a kritizujúc Američanov za „skreslený obraz udalostí... s cieľom ohovoriť Sovietsky zväz“. Pamflet dokonca obvinil bezmocných Fínov, že v zimnej vojne roku 1940 boli „v spolčení s hitlerovcami.“⁹ Dokonca post facto Stalina ospravedlňoval za podpísanie paktu. Všetko zapríčinila západniarska perfídnosť: túžba prechovávaná v Paríži a v Londýne zblížiť sa s Hitlerom a obrátiť ho smerom na východ, ako aj želanie „miliardárov“ vo Washingtone profitovať z následného požiaru.¹⁰ „V auguste 1939,“ tvrdilo sa v pamflete, „nemal Sovietsky zväz ani na okamih žiadne pochybnosti, že Hitler skôr či neskôr zaútočí.“ A ďalej sa tam písalo:

„Z tohto dôvodu bolo prvoradou úlohou sovietskej vlády vytvoriť „východný“ front proti Hitlerovej agresii, vybudovať obrannú

líniu pozdĺž západných hraníc Bieloruskej a Ukrajinskej republiky a tým postaviť bariéru s cieľom zabrániť nehatenému postupu nemeckých jednotiek na východ.“

V mene tejto úlohy, pokračoval pamflet, bolo nevyhnutné, aby sovietske vojská vstúpili na územie východného Poľska a došlo k podpisu „dohôd o vzájomnej spolupráci“ s pobaltskými štátmi: „Takýmto spôsobom boli položené základy východného frontu.“¹¹ Moskva tým nepochybne chcela svetu oznámiť, že Stalinova motívacia pre podpísanie paktu s Hitlerom bola čisto obranná.

No aj keď sa týmto ukotvila moskovská línia vysvetľovania nacisticko-sovietskeho paktu, sovietski historici sa tejto témy napriek tomu neodvážili ani dotknúť. Až v 60. rokoch dochádza k zmene. Moskva bola pobúrená neutíchajúcou „falzifikáciou“ vojny zo strany západu a tak spustila propagandistickú kampaň s cieľom vytrhnúť spomínanie na II. svetovú vojnu z rúk svojich ideologických nepriateľov. Túto kampaň označil istý prominentný komentátor za „jeden z najtrúfalejších podnikov sovietskej propagandistickej mašinerie, ako udusiť realitu.“¹² Ale práve vďaka tejto snahe sa začalo znovu o nacisticko-sovietskom pakte diskutovať, čo bolo dovtedy tabu. Vďaka tomu sa v nových sovietskych historických prácach zo 60. rokov objavuje o pakte niekoľko analytických strán, aj keď podľa očakávania s vynechaniami, výhovorkami a ospravedlňovaním. Napríklad sa v nich tvrdilo, že Stalin prijal Hitlerov návrh až ako poslednú možnosť – lebo inak by bola vojna s Nemeckom nevyhnutná – a že súhlas s paktom priniesol pre ZSSR mnoho výhod.¹³

Boli to analýzy, ktoré lojálne papagájoval dokonca aj sám Chruščov, ktorého denunciacia Stalina v roku 1956 rezonovala po celom svete. Aj vo svojich spomienkach mnoho desaťročí po vojne stál pevne na svojom presvedčení: „Nemohli sme klamať samých seba. Vedeli sme, že napokon budeme zatahnutí do vojny, hoci si myslím, že Stalin dúfal v to, že Angličania a Francúzi Hitlera vyčerpajú... prví.“ Z tohto paktu, napísal Chruščov, Sovietsky zväz „profitoval.“ Bolo to ako gambit v šachu: keby sme neurobili tento ťah, vojna by sa začala skôr, väčšmi na náš úkor. A dával nám aj odklad.“¹⁴

S tým sa zhoduje aj vždy lojálny bolševik Molotov. O niekoľko rokov neskôr po prvý raz odmietol názor, že Stalin Hitlerovi veril.

„Stalin a taká naivita? Nie. Stalin to celé prekukol. Stalin aby veril Hitlerovi? Veď on neveril ani vlastným ľuďom! Že Hitler oklamal Stalina? Veď výsledkom toho je, že sa Hitler otrávil a Stalin sa stal pánom polovice sveta!“ Keď Molotov vysvetľoval pakt, povedal: „Museli sme oddialiť nemeckú agresiu, preto sme sa pokúsili s nimi rokovať na obchodnej úrovni – export – import.“ Stalin, povedal Molotov, „chcel oddialiť vojnu aspoň o pol roka, ak nie dlhšie.“¹⁵

V tomto zmysle teda došlo v Sovietskom zväze k posunu v povojnovej interpretácii nacisticko-sovietskeho paktu: šlo o dohodu, ktorá bola Stalinovi vnútená okolnosťami. Je však dôležité, že sa Stalin nedal obalamutiť Hitlerovými lichôtkami a podarilo sa mu oddialiť nezvratný nacistický útok a tým zachrániť ZSSR pred oveľa horším osudom. Prirodzene, osud miliónov Sovietmi prenasledovaných, zavraždených a deportovaných ľudí z bývalého východného Poľska, z pobaltských štátov a Besarábie nesmel tento ružový naratív spochybniť. Tieto územia jednotky Červenej armády znovu dobyli v rokoch 1944 až 1945 a boli spoľahlivo privinuté na sovietske prsia, a to i napriek snahe „nacionalistov“ a „teroristov“, ktorí nakrátko narušili Pax Sovietica v prvom povojnovom desaťročí. Podobne boli limitovaní aj regionálni historici a novinári. Pakt sa stal znovu tabu, zavrela sa nad ním voda, zmizol z dohľadu a i tá najminimálnejšia zmienka sa nesmela odchyliť od striktnej línie, nadiktovanej z Moskvy.

Prirodzene, vrcholným tabu bol tajný protokol. Aj keď originálny dokument bol pravdepodobne zničený cez vojnu v Berlíne, Američanom sa koncom vojny dostal do rúk mikrofilm, na ktorom bol text zaznamenaný. Nepriamo o ňom padla zmienka v Norimbergu a po prvý raz bol zverejnený v roku 1948. Pretože však neexistoval originál – a teda ani hanebný protokol –, Sovietsky zväz oficiálne jeho existenciu popieral. Kópiu, ktorá kolovala na západe, bez váhania označoval za falzifikát, ohováranie Sovietskeho zväzu a teda ďalšie „falšovanie histórie.“

Keď sa v roku 1983 Molotova pýtali na „tajnú dohodu“, podpísanú s Nemcami v roku 1939, horlivo tvrdil, že ide o nepravdivé podozrenie. „V žiadnom prípade,“ povedal. „Teda neexistovala?“ zopakoval novinár svoju otázku. „Neexistovala. Nie, to je absurdné.“ No novinár sa nedal odradiť. „Určite sa o tom nedá hovoriť?“ A Molotov odpovedal:

„Samozrejme, žiadne tajomstvo tu nie je. Podľa mňa ide o zámerne klebety s cieľom poškodiť moju povesť. Nie, nie, je to úplne jasná vec. Nemohla existovať žiadna tajná dohoda. Bol som pri tom veľmi blízko, vlastne som bol v tom zaangażovaný. Môžem vás ubezpečiť, že ide bezpochyby o výmysel.“¹⁶

Molotov bol nepochybne „blízko“ k tajnému protokolu, veď ho vlastne sám podpísal. S týmto popieraním šiel v roku 1986 až do hrobu.

Nikto v ZSSR nebol lojálnejší voči Stalinovej línii ako on. No v lete 1989, tri roky po Molotovovej smrti, sa v moskovských pobaltských republikách začal objavovať celkom iný naratív. Mnoho obyvateľov Pobaltia zobralo v tom čase vážne Gorbačovovu glasnosť a perestrojku a začali sa otvorene búriť proti sovietskej nadvláde. Exulanti a sympatizanti, ktorí označili 23. august za „deň čiernej stužky“, každoročne organizovali na protest proti nedodržiavaniu ľudských práv v Sovietskom zväze zhromaždenia v New Yorku, Londýne i v iných mestách. Pobaltskí aktivisti zbierali podpisy s cieľom získať medzinárodné uznanie svojej ťažkej situácie. No na 23. august 1989 pri príležitosti 50. výročia podpisu nacisticko-sovietskeho paktu naplánovali protest v dovtedy nevídanom rozsahu.

V tento deň sa vytvorila ľudská reťaz, pozostávajúca z dvoch miliónov ľudí, hadiaca sa po hlavných cestách i okreskách v troch pobaltských republikách, spájajúca tri hlavné mestá Tallinn, Riga a Vilňus, čo bola vzdialenosť vyše päťsto kilometrov. O siedmej večer sa ľudia pochytili za ruky, čím vznikla „pobaltská cesta“. Bol to najväčší ľudový protest v histórii Sovietskeho zväzu. Na mnohých miestach sa konali vigílie, omše a miestne zhromaždenia. V centre Vilňusu päťtisíc ľudí spievalo vlastenecké piesne a zapalovalo sviečky. Nad hlavami im vialí predvojnové národné zástavy a na pamiatku Stalinových obetí mali čierne stužky.¹⁷

Pre všetkých občanov troch republík to bol protest o ľudských právach, sovietskej okupácii a túžbe po národnej nezávislosti. No uzlovým bodom ich krívd bol bezpochyby nacisticko-sovietsky pakt. Napríklad v meste Šiauliai v Litve sa na verejnej demonštrácii objavili tri rakvy obťahnuté zástavami predvojnových republík, zatiaľ čo vedľa stála svastika prekrížená s kosákom a kladivom, zviazané dokopy čiernou stužkou. Transparenty v Estónsku a v Lotyšsku

prehlasovali sovietsku okupáciu za nelegálnu, prípadne bol na nich jednoduchý nápis: 23. august 1939. V komuniké, zaslanom Organizácii spojených národov, sa jasne hovorilo o kľúčovom význame paktu. Podpis nacisticko-sovietskeho paktu spôsobil mnoho rán, hovorilo sa v komuniké, pričom „niektoré z týchto rán dodnes krvácajú.“ Tento kriminálny pakt

„musí byť zrušený! Podstatou hitlerovsko-stalinského paktu a jeho tajných protokolov bolo imperialistické rozdelenie sfér záujmov medzi dvoma veľkými mocnosťami. Na základe tohto zločinného obchodu Sovietsky zväz jednostranne porušil všetky medzinárodné dohody, uzatvorené s pobaltskými republikami, pošliapal historické právo pobaltských národov na sebaurčenie, predložil pobaltským republikám neľútostné ultimátum, okupoval ich s obrovskou vojenskou presilou a v podmienkach vojenskej okupácie a ťažkého politického teroru vykonal násilnú anexiu... Hitlerovsko-stalinský pakt dodnes formuje Európu.“

Sovietske orgány na oplátku zatkli exemplárne niekoľko ľudí, poukazujúc na „nacionalistické, extrémistické skupiny“ a ich „proti-sovietsku agendu“, pričom obvinili miestne úrady zo zlyhania pri potlačení týchto protestov.¹⁸ Okrem niekoľkých dobre mienených medzinárodných komentárov sa síce toho veľa nezmenilo, no ľudia v Pobaltí to posmelilo a povzbudilo do ďalšieho boja za nezávislosť.

Okrem zrejmej politickej výzvy, ktorú vyvolalo vytvorenie pobaltskej cesty, to bola aj výzva intelektuálna. Po desaťročiach totálnej kontroly nad informáciami v rámci ZSSR realita gorbačovovskej novej éry znamenala, že sovietsky pohľad sa vo sfére ideí začal podlamovať. Podobne to bolo aj v oblasti histórie, kde sa čoraz väčšími spochybňoval tradičný stalinistický „defenzívny“ naratív. Moskva, prinútená udalosťami zaujať čestnejší prístup k vlastnej minulosti, vytvorila oficiálnu komisiu na vyšetrenie okolností nacisticko-sovietskeho paktu, konkrétne otázky existencie tajného protokolu.¹⁹ V decembri 1989 komisia vydala jasné vyhlásenie, že „nemôže byť najmenšia pochybnosť“ o existencii protokolu.²⁰ Zjazd ľudových zástupcov Sovietskeho zväzu²¹ následne prijal uznesenie na podporu tohto vyhlásenia.

Nasledovali ďalšie kroky. Na jar 1990, po desaťročiach oficiálneho popierania sovietsky štát konečne uznal zodpovednosť za to, že jednotky jeho tajnej polície majú na svedomí katynské masakre, pričom vo veľmi vlašných formuláciách vyjadril svoju „hlbokú ľútosť.“²² Sovietsky monolit začal praskať. Súčasne s tým, ako v tú zimu so spektakulárnou neočakávanosťou skolabovala sovietska kontrola nad východnou Európou, to isté sa začalo odohrávať aj v rámci ZSSR samotného. V roku 1991 to boli práve pobaltské štáty, ktoré sa ako prvé odhodlali vystúpiť, hnané do značnej miery nepravosťami, ku ktorým došlo pred piatimi desaťročiami.²³ Len zriedkavo býva tak úzko prepletená vysoká politika s temnou históriou.

Začiatkom apríla 2009 prerokoval európsky parlament v Bruseli rezolúciu, ktorá navrhovala vyhlásiť 23. august za Deň pamiatky obetí stalinizmu a nacizmu. Vychádzala z dávnejšej Pražskej deklarácie, navrhnutej českou vládou a podpísanou okrem iných bývalým českým prezidentom Václavom Havlom a neskorším nemeckým prezidentom Joachimom Gauckom. Rezolúcia zaväzovala „chrániť pamiatku obetí masových deportácií a vyhladenia.“ Schválili ju veľkou väčšinou. „Lepšie neskôr ako nikdy,“ vyhlásil jeden estónsky europoslanec počas parlamentnej rozpravy a dodal: „Dlhujeme našim rodičom a starým rodičom jasné parlamentné posolstvo, a to sme práve dnes urobili.“²⁴

Isteže, našli sa aj nesúhlasné hlasy. Hlasovania sa zdržalo tridsaťtri poslancov a štyridsaťštyri hlasovalo proti. Jedným z tej druhej skupiny bol grécky komunista, ktorý vo vášnivom písomnom príspevku horlil z celej duše proti „neopísateľne vulgárnemu“ prepájaniu nacistického a sovietskeho režimu, ktorého dôsledkom malo byť „ospravedlnenie fašizmu, očierňovanie socializmu a očistenie imperializmu zo zločinov, ktoré spáchal a dnes naďalej pácha.“²⁵ S týmto sa zhodlo aj niekoľko ďalších ľudí. Napríklad jeden britský novinár kritizoval hlasovanie ako „nevhodnú snahu mnohých pobaltských a stredoeurópskych politikov porovnávať stalinizmus a nacizmus,“²⁶ ignorujúc do očí bijúci fakt, že len tí, ktorí zažili hrôzy oboch režimov, sú najpopolanejšími na vynášanie nejakých súdov.

Aj v Rusku zaznel nesúhlas, keď až 53 percent respondentov v jednom prieskume verejnej mienky bolo proti rezolúcií, kým za

bolo iba 11 percent opýtaných. Podľa iného prieskumu prevažoval v ruskej verejnej mienke názor, že európsky parlament prijal rezolúciu s cieľom „podrývať autoritu Ruska a „znehodnotiť jeho príspevok pri víťazstve nad fašizmom.“²⁷ O niekoľko týždňov neskôr vtedajší ruský prezident Dmitrij Medvedev zriadil prezidentskú komisiu na boj proti pokusom falšovať históriu a súčasne s tým prijali legislatívne opatrenia, umožňujúce previnilcov pokutovať, prípadne uväzniť až na dobu piatich rokov. Ako ubezpečil jeden z členov tejto komisie, cieľom nového orgánu bude, že „ruský pohľad preváži.“²⁸ Znepokojujúci pocit déjà vu umocnili svojím členstvom v komisii prominentní príslušníci ruskej armády a Federálnej bezpečnostnej služby FSB, teda následníčky KGB zo sovietskej éry.

Tak či onak, 23. augusta onoho leta – pri príležitosti 70. výročia uzavretia nacisticko-sovietskeho paktu – sa v pobaltských štátoch a vo Švédsku konal prvý Európsky deň pamiatky obetí stalinizmu a nacizmu. V nasledujúcich rokoch sa akcia rozrástla o ďalšie spomienkové slávnosti. Po celej strednej a východnej Európe od Poľska po Krym, od Estónska po Bulharsko sa kládli vence, viali vlajky a konali sa modlitby. Možno to bolo malé víťazstvo, no veľmi dôležité. Nacisticko-sovietsky pakt vyšiel z tieňa. Už sa naň viac nezabúda, už to nie je tabu. Stal sa zásadnou súčasťou naratívu.